

Wacław Forajter

KOLONIZATOR SKOLONIZOWANY

Przypadek Sygurda Wiśniowskiego

Sygurd Wiśniowski [...] z rozmachem włączył się po całym ówczesnym świecie, a pisał o tych włączęgach obficie, więc w [...] jego twórczości skupiły się refleksy najważniejszej problematyki tamtego, a po części i naszego czasu.

Więc relacje „prymitywnych” i „cywilizowanych”, „białych” i „kolorowych”, „wschodnich” i „zachodnich”, „egzotycznych” i „europejskich” [...].

Sygurd Wiśniowski był ponadto, a może przede wszystkim, Polakiem – trochę mentalnie kolonizatorskim, a trochę skolonizowanym, trochę zachodnim i trochę wschodnim, więc te idee szczególnie się w nim załamywały, a spotykani ludzie w szczególny sposób się w nim przeglądali.

Zaś cały ten splot spotkań, zderzeń, dylematów, problemów, uświadomień i zaciemnień przekonująco reżyseruje Wacław Forajter.

Z recenzji wydawniczej
prof. dr. hab. Andrzeja Mencwela

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU ŚLĄSKIEGO
KATOWICE 2014

KOLONIZATOR SKOLONIZOWANY

NR 3139

Wacław Focrajter

KOLONIZATOR SKOLONIZOWANY

Przypadek Sygurda Wiśniowskiego

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU ŚLĄSKIEGO · KATOWICE 2014

Redaktor serii: Historia Literatury Polskiej
Marek Piechota

Recenzent
Andrzej Mencwel

My będziemy podawać hasło wszystkiemu: przemysłowi, handlowi, prawu, dziennikarstwu, sztuce, polityce i religii – od przylądka Horn do cieśniny Smitha i jeszcze dalej. Nawet do Bieguna Północnego, jeśli znajdzie się tam coś godnego zachodu. A potem będziemy mieli czas zająć się pozostałymi wyspami i kontynentami tej ziemi. Będziemy prowadzić interesy świata bez względu na to, czy to się światu podoba, czy nie. Świat nic na to nie poradzi – i, przypuszczam, my też nic nie poradzimy.

Na jej twarzy o zamkniętych oczach pojawił się wyraz głębokiego, ślepego cierpienia, towarzyszący bolesnym snom. Niewyraźnym głosem kogoś udręczonego we śnie, bezwładnego w szponach okrutnego koszmaru, wymamrotała bezwiednie słowa:

– Interesy materialne.

J. CONRAD: *Nostromo*. Przeł. J.J. SZCZEPAŃSKI.
Warszawa 1981, s. 60, 347

Wprowadzenie

Kilka lat temu przez polskie czasopisma literaturoznawcze przetoczyła się fala dyskusji nad zasadnością wykorzystania terminologii postkolonialnej do opisu sytuacji państw Europy Środkowo-Wschodniej. W konfrontacji ze stanowiskiem, przekonującym o sensowności takiego ujęcia¹, przynajmniej instytucjonalnie, o czym świadczyło stworzenie Centrum Badań Dyskursów Postzależnościowych, zwyciężyła opcja, która ukazywała specyficzność lokalnej sytuacji oraz zasadniczą trudność z zastosowaniem do polskich realiów idei powstałych w Stanach Zjednoczonych oraz Europie Zachodniej². Choć z reguły reprezentanci ostatniego ze stanowisk odrzucali analogię rozbiorów Polski do kolonizacji, wskazując na wyłącznie militarno-ekonomiczny charakter rosyjskiego panowania, to jednak postawa mieszkańców Królestwa Polskiego w sytuacji zniewolenia, o czym przekonuje książka Mariana Płacheckiego³, była zróżnicowana i określały ją raczej konflikty lojalności niż jednolity opór i przekonanie o kulturowej przewadze. Poza tym, w XVIII

¹ Zob. np. C. CAVANAGH: *Postkolonialna Polska. Biała plama na mapach współczesnej teorii*. Przeł. T. KUNZ. „Teksty Drugie” 2003, nr 1–2; D. SKÓRCZEWSKI: *Kilka myśli o romantyzmie i Słowackim z postkolonializmem w tle*. „Słupskie Prace Filologiczne”. Seria: Filologia Polska 2010, nr 8; IDEM: *Postkolonialna Polska – projekt (nie)możliwy*. „Teksty Drugie” 2006, nr 1–2; IDEM: „*Sen srebrny Salomei*”, czyli *parada hybryd*. „Pamiętnik Literacki” 2011, nr 1; E. THOMPSON: *A jednak kolonializm*. „Teksty Drugie” 2011, nr 6; EADEM: *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*. Przeł. A. SIERSZULSKA. Kraków 2000; *Studia postkolonialne nad kulturą i cywilizacją polską*. Red. K. STĘPNIK, D. TRZEŚNIEWSKI. Lublin 2010.

² G. BORKOWSKA-ARCIUCH: *Perspektywa postkolonialna na gruncie polskim – pytania sceptyka*. „Teksty Drugie” 2010, nr 5; D. KOŁODZIEJCZYK: *Postkolonialny transfer na Europę Środkowo-Wschodnią*. „Teksty Drugie” 2010, nr 5; H. GOSK: *Opowieści „skolonizowanego/kolonizatora”*. W *kręgu studiów postzależnościowych nad literaturą polską XX i XXI wieku*. Kraków 2010.

³ M. PŁACHECKI: *Wojny domowe. Szkice z antropologii słowa publicznego w dobie zaborów*. Warszawa 2009.

i XIX wieku pojęcie „narodu” polskiego było zaledwie życzeniowym frazesem, faktycznie zaś społeczeństwo składało się z grup skrajnie zróżnicowanych pod względem etnicznym, klasowym⁴ i religijnym. Nie można także porównywać z sobą poszczególnych zaborów, ponieważ w przypadku terytoriów podległych Austrii czy Prusom Polak nie musiał konfrontować się z całkowicie odmienną cywilizacją, jak miało to miejsce w przypadku prawosławnej, skrajnie autokratycznej Rosji⁵.

Jak wskazywał Dariusz Skórczewski, pruska propaganda przedstawiała zaanektowaną Wielkopolskę jako rozumiany po Saidowsku „Orient” – ziemię, którą należy wydzwignąć z upadku dzięki wiedzy i planowej modernizacji⁶. Tym samym posłużyła się strategią „wynajdywania” Europy Wschodniej, która powstała w Oświeceniu za sprawą Johanna Gottlieba Fichtego, Johanna Gottfrieda Herdera, Woltera i Jeana-Jacques’a Rousseau, o czym pisał Larry Wolff. Dyskurs ten był o tyle nieprawdziwy, iż siedemnastowieczna i osiemnastowieczna Polska ze względu na historyczne oraz kulturowe związki z Europą nie przypominała Arabii czy Turcji⁷. W stosunku jednak do Zachodu *sensu stricto* (np. purytańskiej Anglii i Holandii), gdzie rodziła się gospodarka kapitalistyczna oraz społeczeństwo mieszczańskie, była znacznie opóźniona cywilizacyjnie. Zauważył to, między innymi, Stanisław Staszic – twórca słynnej frazy: „Polska dopiero w wieku piętnastym, cała Europa już wiek osiemnasty kończy”⁸. Jej instytucje były zdecydowanie anachroniczne, niezgodne z dominującymi na kontynencie modelami rozwoju

⁴ Głębokie, mentalne i majątkowe rozwarstwienie istniało także w obrębie samego „narodu szlacheckiego”. Zob. J. TAZBIR: *Kultura szlachecka w Polsce. Rozkwit – upadek – relikty*. Warszawa 1979, s. 8.

⁵ J. KIENIEWICZ: *Ekspansja, kolonializm, cywilizacja*. Warszawa 2008, s. 254. Cyt. za: H. GOSK: *Opowieści „skolonizowanego/kolonizatora”...*, s. 14.

⁶ D. SKÓRCZEWSKI: *Polska skolonizowana, Polska zorientalizowana. Teoria postkolonialna wobec „Innej Europy”*. „Porównania” 2009, nr 6, s. 97. Por. też: „W opartym na antytezie Wschód – Zachód algorytmie poznawczym populacje Europy Środkowo-Wschodniej były [...] podrzędne, tak w sensie genetyczno-rasowym, jak i kulturowym, ekonomicznym, politycznym i umysłowym”. Ibidem, s. 98.

⁷ Takie wrażenie mógł odnieść jedynie pobieżny obserwator, dostrzegający orientalne impulsy w modzie i obyczajowości szlacheckiej.

⁸ S. STASZIC: *Przestrogi dla Polski*. W: IDEM: *Pisma filozoficzne i społeczne*. Oprac. i wstępem poprzedził B. SUCHODOLSKI. Warszawa 1954, s. 303.

gospodarczego i politycznego, dlatego nie mogła stać się równorzędnym partnerem dla lepiej rozwiniętych państw europejskich.

Pamiętam oburzenie, towarzyszące mi w trakcie lektury fragmentu rozprawy Fredrika Jamesona o *Lalce*, w którym amerykański marksista nazwał literaturę polską literaturą „małej mocy”⁹. Jako typowy filolog, fetyszyzujący uprawianą specjalność i właściwą jej problematykę, nie potrafiłem znieść opinii, ukazującej peryferyjność polskiego piśmiennictwa na tle światowym, a zatem – ograniczoność mojej własnej pracy. Zadałem sobie wówczas pytanie, na ile literatura polska drugiej połowy XIX wieku pozostawała hermetycznie zamknięta w kręgu własnych problemów, a na ile mogła służyć rozumieniu istotnych mechanizmów nowoczesnego życia w wymiarze globalnym. W niniejszej pracy, uznając zasadność argumentacji obu stron teoretycznego sporu i biorąc pod uwagę fakt, iż większość zainteresowanych, wyjąwszy autorkę *Trubadurów imperium*, Grażynę Borkowską, i Skórczewskiego, skoncentrowała się na tropieniu śladów „zależności” od Związku Radzieckiego we współczesnej literaturze polskiej, chciałbym przywrócić pojęcia postkolonialne ich pierwotnemu użyciu, czyli wykorzystać je do analizy języka dziewiętnastowiecznego imperializmu i udowodnić, że nie są, przynajmniej w zastosowaniu do prozy podróżniczej, wyłącznie pustą retoryką, popisem współczesnych Gorgiaszów, ale pozwalają lepiej zrozumieć samą polskość, jej partykularyzm i uniwersalność. Umożliwia mi to przedmiot niniejszej rozprawy – literacka i reportażowa twórczość Sygurda Wiśniowskiego (1841–1892)¹⁰, który w czasie swoich podróży do Australii, Oceanii, Ameryki Północnej i Łacińskiej wielokrotnie, krytycznie lub afirmatywnie, opowiadał się wobec rzeczywistości zachodniej ekspansji. Pisarz ten jest ważny także z innego powodu: choć jego twórczości z pewnością nie można nazwać arcydziełną, to skupiają

⁹ F. JAMESON: *Zakochany biznesmen*. Przeł. R. KOZIOLEK. „Teksty Drugie” 2010, nr 1–2, s. 270.

¹⁰ Biografia Wiśniowskiego została wyczerpująco, choć nie całkiem obiektywnie, omówiona w *Przedmowie* do edycji jego *Pism wybranych* z lat 50. XX wieku. Zob. J. TUWIM, B. OLSZEWICZ: *Przedmowa*. W: KKF. W całej pracy, przywołując utwory Wiśniowskiego, *W pustyni i w puszczy* Henryka Sienkiewicza oraz *Nową Południową Walię* Pawła Edmunda Strzeleckiego, posługuję się skrótami. Ich wykaz znajduje się na s. 303. W cytowanych fragmentach zachowano oryginalną ortografię i interpunkcję.

się w niej, jak w soczewce, najważniejsze idee tamtego czasu: wątpliwości i aporie ewolucjonizmu, liberalizmu, utilitaryzmu, scjentyzmu oraz innych ówczesnych „-izmów”. Stąd twórczość Wiśniowskiego, nade wszystko zaś jej uwikłania ideologiczne, można uznać za typowe wręcz spotkanie ówczesnego europocentryzmu z peryferyjną, polską podmiotowością.

Włóczęga znad Pokucia, prototyp wczesnej odmiany dwudziestowiecznego backpackera¹¹, z którym łączyła go niespieszność i podejmowanie się każdego zajęcia, by odłożyć pieniądze na dalszą podróż, przemierzał szlaki, odległe od zwyczajowych dróg polskich emigrantów, co zadecydowało o ekskluzywności i niecodzienności jego doświadczeń. Według Petera Sloterdijka aż „do czasów masowej turystyki po II wojnie światowej wiedza o świecie z pierwszej ręki była droga, rzadka i zwodnicza”¹². Stąd pisma Wiśniowskiego, obok działów zagranicznych w prasie i relacji pozostałych podróżników, kształtowały opinie mieszkańców Królestwa Polskiego i Galicji na problemy, związane z kontaktami europejskiego kolonizatora i egzotycznego kolonizowanego, wytwarzając w ich umysłach spójną wizję „reszty świata”¹³. Wśród jego sojuszników znaleźli się najpoczytniejsi z ówczesnych twórców, jak: Eliza Orzeszkowa i Henryk Sienkiewicz, który stwierdził: „Rodzaj takich powieści, wedle nas, jest bardzo pożyteczny; popularyzują one bowiem w sposób łatwy i przyjemny mnóstwo wiadomości geograficznych, etnograficznych i obyczajowych, ułatwiają porównanie naszych stosunków z innymi i rozszerzają horyzont widzenia. Dzieje się tak zwłaszcza wtedy, gdy pisane są przez autora obdarzonego taką umiejętnością chwywania stosunków i talentem malowniczym jak Sygurd Wiśniowski”¹⁴. Realizm jako opanowanie pisarskiego warsztatu („umiejętność chwywania”) stał się dla krytyka gwarantem prawdziwo-

¹¹ Mam tutaj na myśli hippisa z lat 60., a nie współczesnego, młodego Amerykanina, pochłoniętego raczej lekturą przewodnika *Lonely Planet* niż poznawaniem obcej kultury.

¹² P. SLOTERDIJK: *Kryształowy pałac. O filozoficzną teorię globalizacji*. Przeł. B. CYMBROWSKI. Warszawa 2011, s. 308.

¹³ Por. M.L. PRATT: *Imperialne spojrzenie. Pisarstwo podróżnicze a transkultuacja*. Przekł. E.E. NOWAKOWSKA. Kraków 2011, s. 21.

¹⁴ H. SIENKIEWICZ: *Wiadomości bieżące: wydanie zbiorowe*. Red. J. KRZYŻANOWSKI. T. 2. Warszawa 1950, s. 220.

ści (neutralności) egzotycznego przedstawienia, zaś sama proza przygodowa – łatwą popularyzacją kulturowej odmienności, która umożliwia wykroczenie w stronę tego, co zaskakujące, tajemnicze, dotychczas nieswojone przez wiedzę.

Informacja nigdy jednak nie jest niewinna, pozostaje zawsze uwiłkana w język figur oraz skomplikowaną sieć ideologii. Nie inaczej ma się rzecz z pisarstwem Wiśniowskiego, chętnie sięgającego po retoryczną strategię polonizacji i oscylującego między otwartością na różnicę a jej radykalnym odrzuceniem. Obecność dystansu lub jego brak wiązał się tutaj ze stopniem zbliżenia danej kultury zarówno do zachodnich standardów, jak i ortodoksyjnie patriotycznej kultury polskiej. Z tego ostatniego wynikała chociażby niekłamana sympatia narratora *Odetty* do jej bohaterów – kanadyjskich Metysów, kultywujących miłość do Francji i niechętnych angielskim „najeźdźcom”. Jak sugerował podmiot, protagonistka tej opowieści odrzuciła miłość brytyjskiego oficera, podobnie jak każda, szanująca się Polka odepchnęłaby zaloty Rosjanina lub Niemca¹⁵. Całkowicie inaczej kwestia ta przedstawiała się w przypadku Aborygenów oraz Indian, w równym stopniu odczuwających konsekwencje europejskiej ekspansji.

Dlatego właśnie mylił się marksistowski historyk literatury, dopatrujący się w utworach Wiśniowskiego antycypacji dwudziestowiecznego antykolonializmu, potępienia „kolonialnej grabieży, przesądów rasowych”¹⁶. Opinia Henryka Markiewicza sugeruje dwie kwestie: po pierwsze, istnienie koniecznego związku między polskością i tolerancją wobec kulturowej odmienności oraz wyczuleniem na ludzką krzywdę, po drugie zaś – opozycję między kolonializmem zachodnich mocarstw

¹⁵ Por. D. TRZEŚNIEWSKI: *Rusyfikacja jako pozorne zagrożenie. O nieskuteczności rosyjskiego projektu kolonialnego w Polsce*. W: *Studia postkolonialne nad kulturą i cywilizacją polską...*, s. 169. Nie oznacza to jednak, że do odwrotnych sytuacji w ogóle nie dochodziło. Niemożliwe było tylko szczęśliwe zakończenie takiego romansu, o czym przekonują także dwudziestowieczne powieści, ukazujące miłość przedstawicielki podbitego narodu i zaborcy. Historie takie albo kończyły się śmiercią protagonistki (*Czarny romans* Władysława Terleckiego), albo społeczną anatemią (*Stankiewicz. Powrót* Eustachego Ryłskiego). Podobne wątki zostały również podjęte przez Kazimierza Brandysa w *Wariacjach pocztowych* i Pawła Huellego w *Castorpie*. Zob. H. Gosk: *Opowieści „skolonizowanego/ kolonizatora”...*, s. 25–40.

¹⁶ H. MARKIEWICZ: *Historia pozytywizmu*. Warszawa 1989, s. 93.

i narodami „uciskanymi”, w tym także dziewiętnastowiecznymi Polakami. Warto jednak pamiętać, iż antykolonializm dwudziestowiecznego komunizmu nie dość że był cynicznym przekłamaniem, to w dodatku operował redukcjonistycznymi dychotomiami. Dlatego twierdzenie klasyka polskiej humanistyki częściowo tylko, moim zdaniem, odzwierciedla realia twórczości pisarza, która – co postaram się udowodnić – prezentuje bardzo ambiwalentny stosunek do dziewiętnastowieczności w jej zamorskiej, kolonialnej postaci. Wiśniowski, co trzeba podkreślić, w żadnym razie nie był lewicowym antykolonialistą *avant la lettre*. Przez całe życie pozostawał liberałem, racjonalnym pozytywistą i patriotycznym zapaleńcem, po trosze też (z dzisiejszego punktu widzenia) rasistą, seksistą¹⁷ i grafomanem, a więc – całkowicie zwyczajnym człowiekiem swojej epoki.

Mój własny namysł nad prozą egzotyczną pisarza określa całkowity brak zaufania do konstrukcji ideologicznych, do których się odwoływała, szczególnie zaś do klasycznej myśli liberalnej, pojęcia „rasy” oraz zwulgaryzowanej wersji ewolucjonizmu. Choć tę postawę, towarzyszącą jej terminologię oraz wyczulenie na problemy społeczno-etniczne można także skojarzyć z myślą lewicy, to jednak chciałbym zaznaczyć istotną różnicę: moja refleksja nie jest osadzona w żadnym instytucjonalnym dyskursie, jakim w przypadku krakowskiego naukowca było literaturoznawstwo marksistowskie, wykazujące tendencję do manichejskiego podziału literatury na „postępową” i „wsteczną” i bezpośrednio związane z kursem politycznym PRL-u.

Pozycja, z której kieruję wzrok na wespółomnianego, dziewiętnastowiecznego podróżnika, łączy stanowisko młodego Marksa jako krytyka kapitalistycznego zawłaszczania ze społecznym zaangażowaniem

¹⁷ Nie mam bynajmniej na myśli jawnych manifestacji wyższości świata męskiego nad żeńskim. W wieku XIX równość płci była jednak wyłącznie postulatem, zaś wyjątkowość pozycji kobiety miała jedynie nominalny charakter. Jak podkreślał George Steiner, pozwalano jej korzystać z „mitologii szczególnej troski”, poddając jednocześnie eksploatacji „seksualnej, prawnej, ekonomicznej”. G. STEINER: *Po wieży Babel. Problemy języka i przekładu*. Tłum. O. i W. KUBIŃSCY. Kraków 2000, s. 74. Cyt. za: H. GOSK: *Opowieści „skolonizowanego/kolonizatora”...*, 37. Opisane stereotypy powielala także twórczość Wiśniowskiego, o czym piszę szerzej w rozdziale *Czarna rozpacz: problem kolonialnego pożądania*.

Edwarda W. Saida i rewolucyjnym socjalizmem bohaterów *Płomieni* Stanisława Brzozowskiego. Spośród tych ostatnich szczególnie bliska jest mi postać Sergiusza Nieczajewa, ale nie jako bezwzględnej maszyny do zabijania (głównie: duszenia), a jako żarliwego retora, który uświadamiał początkującym konspiratorom z kręgów uniwersyteckich ich związki z kastą „uprzywilejowanych”¹⁸. Podobnie jak oni, przychodzę z tego świata, ale chciałbym, z całą świadomością własnych, poznawczych ograniczeń, skoncentrować się na losie tych, którzy zostali „potępieni” przez polityczno-społeczne systemy opresji: na rasowych mieszaniach, dziewiętnastowiecznych damach i „dzikusach” oraz wywłaszczonych z ziemi i tożsamości Aborygenach, Indianach, Maorysach... i Polakach.

W każdej z trzech części pracy koncentruję się na pewnym charakterystycznym aspekcie twórczości Wiśniowskiego, który – widziany z bliska – albo podaje w wątpliwość jej ideologiczne założenia, albo przeczy utrwalonej opinii o antykolonialnym wydźwięku tego piarstwa. W *Hybrydach* skupiam się na tym granicznym przypadku kolonialnej polityki społecznej, jakim była metyzacja, na dziewiętnastowiecznej nierówności płci, jej oddziaływaniu na dwie literackie wizje emancypacji rasowej i znaczeniach pojęcia „narodu” w odniesieniu do ludów o niewykryształizowanej tożsamości. Zaplecze teoretyczne stanowią tutaj prace Frantza Fanona, pojęcie interpelacji Louisa Althussera i narodu jako „wspólnoty wyobrażonej” (Benedict Anderson). W *Fantazjach rozumu* z drugiej części (*Na antypodach umysłu*) zajmuję się wyjątkową kreacją podmiotowości europejskiej jako zbliżonej do „pierwotnej”, przedstawioną w opowiadaniu *Drzewo latające* – opisie specyficznej formy szaleństwa, w jaką popadł racjonalny Europejczyk, usiłujący sprofanować totemiczną roślinę mieszkańców Fidżi. Przywołuję dzieła z zakresu totemizmu, pisma niemieckich romantyków i wiedzę o dziewiętnastowiecznej normie seksualnej. Ostatnia, najobszerniejsza część została poświęcona dwóm istotnym problemom. W rozdziale „*Okruchy krzemienia*” próbuję odpowiedzieć na pytanie, dlaczego opis aborygeńskiej wspólnoty, pióra Wiśniowskiego, tak bardzo odstaje od przypisywanego mu humanitaryzmu i tolerancji; dlaczego całkowicie

¹⁸ S. BRZOZOWSKI: *Płomienie. Z papierów po Michale Kaniowskim*. Wstęp S. SIERAKOWSKI. Warszawa 2007, s. 108–109.

zgadza się z oficjalną polityką wywłaszczania stosowaną wobec nich przez „białą” Australię. Podejmuję także problem uwikłań światopoglądowych polskiego inteligenta pochodzenia szlacheckiego oraz presji, jaką na podróżnika wywierały uproszczone koncepcje ewolucjonistyczne i teoria własności Johna Locke’a. Przedmiotem *Kontry* jest całkowicie odmienna reprezentacja rdzennych mieszkańców piątego kontynentu – empatyczna, inspirowana pomysłami Georges’a Cuviera, próba wglądu w ich egzystencję pod angielskim panowaniem z pism Pawła Edmunda Strzeleckiego. W rozdziale ostatnim, poświęconym Indianom, koncentruję się na heroizacji militarnej i gospodarczej ekspansji białych mieszkańców Ameryki i potępieniu tubylców, niepotrafiących dopasować się do reguł cywilizacji, o czym Wiśniowski pisał w reportażach ze Stanów Zjednoczonych. Jednocześnie przedstawiam polemikę pisarza z obowiązującą w Polsce wizją rdzennego mieszkańca tego kontynentu jako szlachetnego herosa i człowieka natury, którą spopularyzował, chętnie czytany przez romantyków, James Fenimore Cooper. Najważniejszymi kontekstami *I ty zostaniesz Indianinem?* są poglądy Haydena White’a na temat historiografii, teoria dyskursu realistycznego, pisma Alexisa de Tocqueville’a o amerykańskiej demokracji i teksty historyczne o północnoamerykańskich Indianach. W ramach zakończenia natomiast staram się ukazać te komponenty klasycznej refleksji liberalnej, które wpłynęły na zróżnicowanie stosunku pisarza do kolonizowanych mniejszości etnicznych, oraz wypunktować słabości jego propozycji światopoglądowych.

* * *

Punktem wyjścia do napisania tej książki były inspirujące rozmowy o literaturze i filozofii, które odbyłem z Profesorem Ryszardem Koziółkiem, Doktorem Markiem Pacukiewiczem, Doktorem Pawłem Tomczokiem, Magistrem Mikołajem Gołubiewskim i Łukaszem Milenkowiczem. Chciałbym im w tym miejscu serdecznie podziękować. Za okazaną życzliwość i wnikliwe uwagi pragnąłbym podziękować recenzentowi – Profesorowi Andrzejowi Mencwelowi. Dziękuję również mojej Żonie Beacie, która zainfekowała mnie wirusem teorii postkolonialnej.

Nota bibliograficzna

Niektóre szkice, składające się na niniejszą rozprawę, zostały w skróconych wersjach i pod zmienionymi tytułami opublikowane wcześniej lub złożone do druku. Poniżej podaję informacje na ten temat.

Czarna rozpacz: problem kolonialnego pożądania – Czarna rozpacz, białe światło. O potworności metyzacji w „Dzieciach królowej Oceanii” Sygurda Wiśniowskiego. „Świat i Słowo” 2012, nr 1; *Oślepiająca biel: problem kolonialnego pożądania w „Dzieciach królowej Oceanii”.* „Teksty Drugie” 2013, nr 3.

Między czarną literą i światłem (tekstu) – fragmenty tekstu pod tytułem *Wyspa, której nie było: kolonialne utopie Sygurda Wiśniowskiego* zostały złożone do druku w książce *Literatura niewyczerpana*, pokłósiu krakowskiej konferencji *Niedocytani, niedoczytane... Zapomniane postacie literatury polskiej lat 1863–1918* (UJ, listopad 2011).

Fantazje rozumu: kulturowa imność w „Drzewie latającym” – fragment rozdziału, opatrzonego tytułem *Totemizm i ewolucja. O „Drzewie latającym” Sygurda Wiśniowskiego.* W: *Więzi wspólnoty. Literatura – religia – komparatystyka / The Ties of Community. Literature, Religion, Comparative Studies.* Red. P. BOGALECKI, A. MITEK-DZIEMBA, T. SŁAWEK. Katowice 2013, s. 220–231.

I ty zostaniesz Indianinem? – skróconą wersję artykułu pod tytułem „Proza szkaradna”. *Wątki indiańskie w reportażach Sygurda Wiśniowskiego* złożono do druku w „Pamiętniku Literackim”.

Indeks osobowy

A

Abdullahi (Abdullah Ibn-Mohammed) 57
Adachi Buntaro 24
Adamek Wojciech 211, 310
Adorno Theodor 95, 110, 305
Adyna, właśc. Aleksandryna Katarzyna Turno 240
Agamben Giorgio 91, 293
Agassiz Louis 18, 149, 150, 164, 165, 207
Alberdi Juan Baptista 244
Alcybiades (Alkibiades) 247
Althusser Louis 13, 71, 72, 75, 77, 92, 305
Amsterdamski Stefan 22, 305
Anderson Benedict 13, 22, 59, 305
Andriolli Elwiro Michał 157
Angas George French 214
Arens Wiliam 182, 305, 312
Asad Talal 135, 305
Atylla (Attila) 263
Axer Jerzy 138, 305, 309, 310, 314, 315
Azeglio Massimo, d' 59

B

Bachórz Józef 262, 313
Bachtin Michaił 184
Bacon Francis 192
Baker Brown Isaac 116
Balzac Honoré, de 229, 232, 305
Banasiak Bogdan 206, 308
Barker Francis 125
Barłowska Maria 240, 308
Barnum Phineas Taylor 105–106, 108, 109, 110, 126
Barreto Reina 86, 305

Barthes Roland 258, 305
Bartuzi Katarzyna 115, 306
Baszniak Tadeusz 197, 312
Baudelaire Charles 74, 183, 247, 293, 305
Bąk Magdalena 228, 305
Beauvois Daniel 60, 61, 62, 148, 151, 155, 156, 305
Bednarczyk Andrzej 230, 233, 306
Beerbohm Max 189
Benjamin Walter 127
Bensaïd Daniel 191, 193, 194, 195, 301, 306
Bentham Jeremy 289, 295, 297, 299
Bérillon Edgar 24
Berlin Isaiiah 294, 295, 298, 299, 306
Berman Marshall 63, 267, 306
Bernheimer Charles 117
Bernier François 165
Betancourt Cisneros Salvador 74
Bhabha Homi 18, 22, 24, 53, 74, 125, 217, 232, 306
Bielik-Robson Agata 267, 306
Bieńczyk Marek 74, 305
Bieńkowska Ewa 229, 305
Biłos Piotr 76, 306
Black Kettle, wódz indiański 282
Blackledge Catherine 115, 116, 306
Blake William 85
Blanqui August 301
Bloch Natalia 33, 176, 310
Block Fred 170, 271, 300, 311
Blumenbach Johann Friedrich 165
Błońska W. 305
Bogalecki Piotr 317
Bogusławski Wojciech 245

- Bohomolec Franciszek 245
 Bojarska Katarzyna 36, 311
 Bolecki Włodzimierz 133, 315
 Bonaparte Napoleon 38, 231, 283
 Borde Martine, de 147, 308
 Borek Kinga 203, 306
 Borkowska Grażyna 7, 9, 35, 36, 40, 154, 161, 306
 Borkowska-Arciuch Grażyna, zob. Borkowska Grażyna
 Borysławski Rafał 257, 315
 Boudika (Boudicca) 59
 Brahmer Mieczysław 117, 312
 Brandys Kazimierz 11
 Bratkowski Stefan 303
 Braudel Ferdynand 188
 Broca Paul 116
 Brodziński Kazimierz 245
 Brown John 150
 Brummell George Bryan, ps. Beau Brummell 189
 Brzozowski Karol 246, 306
 Brzozowski Stanisław 13, 103, 159, 161, 306, 307
 Buchholtz Mirosława 71, 306
 Bucholc Marta 32, 209, 307
 Buckle Henry Thomas 162
 Buczyńska-Garewicz Hanna 235, 301, 306, 313
 Budzyńska-Daca Agnieszka 240, 308
 Bujnicki Tadeusz 138, 217, 305, 309, 310, 313, 314, 315
 Bulwer-Lytton Edward 188
 Buras Jacek Stanisław 127, 309
 Burton Robert 127
 Burzyńska Anna 76, 258, 305, 306, 307
 Byron George Gordon 189
 Bystron Jan Stanisław 218
 Bystrzonowski Ludwik 222
 C
 Cabanel Alexandre 118
 Cannadine David 55, 306
 Capécia Mayotte 42, 73
 Carlyle Thomas 287–288, 289, 306
 Casement Roger 141
 Cavanagh Clare 7, 306
 Célimene Gaudieux 17
 Cendrowska G. 240, 312
 Certeau Michel, de 76, 306
 Césaire Aimé 47
 Cezar, właśc. Gaius Iulius Caesar 247
 Chałasińska Krystyna 66, 306
 Chałasiński Józef 66, 306
 Charcot Jean-Martin 116
 Chateaubriand François-René, de 247, 250, 275, 283
 Chatwin Bruce 168, 169, 180, 183, 184, 186, 210, 270, 306
 Chlebowski Bronisław 155, 313
 Chmielowski Piotr 37, 162, 306, 315
 Chudoba Wojciech 45, 315
 Cichowicz Stanisław 181, 310
 Clifford James 134, 147, 148, 162, 307
 Codrington Robert Henry 112
 Coetzee John Maxwell 19, 28, 29, 180, 187, 188, 307
 Cohn Bernard S. 55, 307
 Coleman William 231
 Colt Samuel 57
 Compagnon Antoine 249, 307
 Comte Auguste 104, 299
 Conrad Jack 149
 Conrad Joseph, właśc. Józef Teodor Korzeniowski 5, 50, 125, 134, 141, 147, 148, 161, 307
 Constantine Nathan 182, 307
 Cook James W. 109
 Cook James 105, 173, 176
 Cooper James Fenimore 14, 246, 248, 250, 251–253, 254, 256, 257, 259, 275, 277, 280, 281, 307
 Corbin Alain 24, 307
 Cotes Peter 105, 307

Courbet Gustave 115, 119
Croft-Cooke Rupert 105, 307
Cromwell Olivier 287
Crook George 284
Curr Edward M. 214
Custer George Armstrong 263, 264, 267,
281–282, 283, 284, 285, 286, 289, 297
Cuvier Georges 14, 165, 229–232, 233,
234, 241
Cymbrowski Borys 10, 96, 139, 302, 313
Cywiński Bohdan 152, 307
Czabanowska-Wróbel Anna 127, 307
Czajkowski Michał (Sadyk Pasza) 262
Czarnocka Halina 30, 244, 312
Czekanowski Jan 222

D

Daintree Richard 167, 171, 210
Darwin Karol 106, 107, 108, 109, 110, 165,
167, 184, 191, 192, 206, 207, 208, 209,
214, 229, 230, 241, 261, 307
Davies Catherine 86, 308
Dąbrowska Alicja 26, 126, 150, 241, 310
Dąbrowska Magdalena 198, 312
Dernałowicz Maria 251, 307
Derrida Jacques 77, 203, 204, 307
Devetiere Delislé, de la 245
Dickens Alfred D'Orsay Tennyson 188
Dickens Charles 188
Dickens Edward Bulwer Lytton 188
Dickinson John 150
Dobrogoszcz Tomasz 18, 53, 75, 217, 232,
257, 306, 315
Dohnal Wojciech 124
Doktór Jan 134, 309
Domańska Ewa 33, 125, 172, 257, 308,
315
Douglas Mary 31–32, 209, 307
Duć-Fajfer Helena 45, 307
Durkheim Émile 103, 106, 111, 112, 212,
307
Dybel Paweł 159, 307

Dygasieński Adolf 29, 67
Dzięciołowski Zygmunt 105, 307
Dziubecka Radosława 297, 308

E

Engelking Anna 154
Engelking Ryszard 293, 305
Engels Fryderyk 64, 65, 69, 194, 310
Evert Tadeusz 248, 307

F

Fabian Aleksander 34
Fanon Frantz 13, 19, 25, 26, 27, 41–42, 47,
50, 52, 71, 72–73, 74, 75, 76, 77, 78,
84, 87, 93, 133, 223, 225, 307, 310, 314
Fawkes Guy 223
Fichte Johann Gottlieb 8
Fink Bruce 122, 307
Fita Stanisław 256, 312
Fiut Aleksander 135, 308
Flis Jan 303
Flis Mariola 135, 311
Fontenelle Bernard 244
Forajter Waclaw 240, 308
Forster Edward Morgan 33–34, 308
Foucault Michel 71, 79, 110, 116, 188, 206,
231, 234, 276, 308
Fouquet Pierre 147, 308
Fox-Genovese Elizabeth 79
Franklin Benjamin 187
Franklin John 235
Frazer James George 103, 104, 106, 212
Frege Gottlob 203
Freud Sigmund 18, 26, 76, 98, 103, 114,
116, 117, 121, 122, 133, 134, 159, 182,
212, 307, 308
Freytag Gustav 256
Frye Northop 249

G

Galton Francis 23

- Gandhi Leela 33, 125, 172, 308
 Garewicz Jan 235, 301, 306, 313
 Garibaldi Giuseppe 67, 171
 Garnier Pierre 116
 Gautier Théophile 117
 Geertz Clifford 132, 168, 217, 239, 308
 Gennep Arnold, van 141–142, 209, 308
 Gilas Teresa 89, 90, 308
 Gillen Frank 212–213
 Giller Agaton 145
 Girard René 189, 283, 308
 Giżycki Jerzy 143
 Gloger Maciej 67, 308
 Głuchowska Paulina 182, 307
 Gobineau Arthur, de 149
 Godyń Filip 55, 306, 307, 308
 Godyń Mieczysław 55, 306, 307, 308
 Goethe Johann Wolfgang, von 250
 Gogolewski Stanisław 147, 308
 Gołubiewski Mikołaj 14
 Gombrowicz Witold 49, 155
 Gómez de Avellaneda Gertrudis 86, 308
 Gomulicki Juliusz Wiktor 254, 311
 Gordon Charles George 139
 Gordon Jakub, właśc. Jatowt Maksymilian
 275, 308
 Gosk Hanna 7, 8, 11, 12, 135, 308
 Górski Janusz 137
 Graffigny Françoise, de 245
 Grajales Antonio Maceo 89
 Grant Ulysses 259, 284
 Gray Asa 165
 Gray John 297, 308
 Grąbczewski Bronisław 215, 220
 Grey George 52
 Grinberg Daniel 268, 294, 306
 Guimarães Bernard 86
 Gutorow Jacek 77, 307
 Guze Joanna 247, 305
- H**
- Haeckel Ernst 106–107, 121, 208
 Hall Stuart 44, 308
 Hämmäläinen Pekka 261, 308
 Hampson Robert 126
 Hardt Michael 82, 83, 154, 197, 229, 244,
 249, 273, 279, 295, 308
 Haremska Katarzyna 149, 297, 302, 308
 Haykowska Milena 57, 196, 231, 310
 Hegel Georg Wilhelm Friedrich 83–84
 Helms Ludvig Verner 239
 Henner Jean-Jacques 118
 Herder Johann Gottfried 8
 Hertz Neil 117
 Heth Joice 105
 Hobsbawn Eric 55, 60, 306, 307, 308
 Hoche Lazare 283
 Hoffmanowa z Tańskich Klementyna 36,
 37, 40, 315
 Hörisch Jochen 57–58, 111, 308
 Horkheimer Max 95, 110, 134, 305, 309
 Houat Louis Timagène 44, 87
 Howitt Alfred William 211, 214
 Huber Steffen 58, 111, 308
 Huelle Paweł 11
 Hulme Peter 125
- I**
- Ilecki M. 167, 307
 Isert Paul Erdman 20
 Iversen Margaret 125
 Iwański August 148
- J**
- Jackson Andrew 197
 Jakubiec Andrzej 284, 311
 James Wendy 135
 Jameson Fredric 9, 309
 Janicka Barbara 243, 291, 294, 314
 Januszowski Jan 157
 Jaworska Elżbieta 251, 307
 Jedlicki Jerzy 235–236, 294, 306, 309
 Jefferson Thomas 192, 197, 260
 Jeleński Konstanty Aleksander 127, 309

- Johnson Wiliam Henry (Zip the Pinehead) 109
Juárez Benito 46
- K**
- Kaczyńska Elżbieta 155, 309
Kafka Franz 77, 127
Kahane Claire 117
Kalinowski Witold 151, 313
Kant Immanuel 165, 299, 309
Karl Emil Franzos 255
Karłowicz Jan 104, 314
Karol Wielki, cesarz Francji 53
Katylicina, właśc. Lucius Sergius Catilina 247
Kempy Marian 25, 310
Kendziorek Piotr 83, 309
Khali-Bej, właśc. Khalil-Bey 115
Kieniewicz Jan 8
Kijak Aleksandra 145, 219, 309
Kita-Huber Jadwiga 58, 111, 308
Kitchener Horatio 143
Kleist Heinrich, von 127, 309
Kłoczowski Jan Maria 247, 305
Kłosińska Krystyna 35, 309
Kmieciński Jerzy 226, 309
Knox John 287
Knysz-Tomaszewska Danuta 278, 313
Kocjan Krzysztof 182, 314
Kolumb Krzysztof 95–96
Kołbaniuk Adam 82, 154, 229, 244, 308
Kołbon Izabela 52, 174, 312
Kołodziejczyk Dorota 7, 257, 309, 315
Komendant Tadeusz 206, 231, 276, 308
Konarek Andrzej 34, 308
Konecniak Grzegorz 71, 306
Konopnicka Maria 35, 67, 310
Konwicki Tadeusz 61
Korzeliński Seweryn 228
Kosowska Ewa 161, 309
Kossak-Szczucka Zofia 156
Kot Karolina 189, 283, 308
Kotarbiński Tadeusz 311
Kowadło-Przedmojska Irena 131, 310
Kowalczyk Alina 262, 313
Kowalewski Zbigniew Marcin 191, 301, 306
Kowalska Małgorzata 79, 308
Kowalski Marek Arpad 136, 137, 144, 309
Kowerska Zofia Antonina 104, 314
Koziołek Ryszard 9, 14, 108, 135, 143, 251, 262, 309
Krafft-Ebing Richard, von 34, 309
Krajewski Dymitr Michał 150
Kraśnińska Ewa 24, 314
Kraśniński Zygmunt 283
Krasnopolska Zuzanna 142, 308
Kraszewski Józef Ignacy 68, 117, 177, 280, 310
Kraushar Aleksander 106, 309
Kreczmar Agnieszka 149, 307
Kristeva Julia 113
Król Marcin 243, 291, 294, 314
Krupa Maciej 134, 307
Krzyżanowski Julian 10, 313
Kubica Grażyna 133
Kubińska Olga 12
Kubiński Wojciech 12
Kuczyński Józef 118
Kulczycka-Saloni Jadwiga 145, 278, 313
Kunicki Wojciech 122, 123, 124, 309, 311
Kunz Tomasz 7, 306
Kuper Adam 26, 126, 150, 165, 185, 211, 241, 310
Kupś Tomasz 299, 309
Kurlandzka Aniela 162, 295, 311
Kuśniewicz Andrzej 61
Kutyła Julian 80, 312
Kwapiszewski Marek 262
- L**
- La Barbinais Le Gentil, de 17, 23
La Peyrère Isaac 164

- Lacan Jacques 19, 26, 77, 78, 94, 115, 122, 159, 307, 310
 Lachowska Dorota 187, 314
 Las Casas Bartolomé, de 64, 237–238
 Laskowski Piotr 82, 314
 Lawrence Honorja 33
 Le Bon Gustave 18, 48, 310
 Ledóchowska Maria 221
 Lévinas Emmanuel 204
 Lévi-Strauss Claude 103, 104, 181, 310
 Lindqvist Sven 57, 131, 167, 169, 185, 195, 196, 201, 202, 203, 212, 213, 231, 310
 Linneusz Karol, właśc. Carl von Linné 108, 165, 232, 249
 Lipszyc Adam 197, 312
 Locke John 14, 191, 192, 193, 194, 196, 198, 285, 286, 295, 310, 315
 Loomba Ania 33, 41, 55, 64, 176, 186, 310
 Lorrain Jean 24
 Lubbock John 103
 Lyell Charles 170
- Ł
- Łubieński Roger 246
 Łukasiewicz Małgorzata 95, 305
- M
- Macarthur John 198
 Macaulay Thomas Babington 172
 MacCannell Dean 25, 310
 Maciejewski Ignacy, ps. Sewer 69, 70
 Madej Magdalena 116, 310
 Magnone Lena 19, 25, 26, 35, 71, 78, 307, 310
 Mahdi, właśc. Muhammad Ahmad Ibn Abd Allah al-Mahdi 139, 141, 142–143
 Mahomet, właśc. Muhammad ibn Abd Allah ibn Abd al-Muttalib 287
 Maines Rachel P. 116, 117, 310
 Majer Krzysztof 44, 308
 Makarczyk Janusz 144
 Maksymilian I, cesarz Meksyku 46
 Malczewski Antoni 262
 Malinowski Bronisław 26, 132, 133, 134, 135, 147–148, 161, 211, 213, 214, 310, 311, 315
 Malthus Thomas 93, 167
 Małecka Anna 288
 Mały Kruk (Little Crow) 262
 Mamadou Dia 66
 Mannoni Octave 18, 19
 Marchwiński Grzegorz 152, 310
 Markiewicz Henryk 11, 37, 306, 310
 Markowski Michał Paweł 45, 76, 203, 258, 305, 306, 307, 310
 Marks Karol 12, 64, 65, 69, 191, 194, 267, 301, 310
 Marmontel Jean-François 245
 Marshall John 150
 Martí José 45, 89, 90, 99
 Martinez Maria Elena 72, 310
 Masłoń Sławomir 19, 310
 Matuszewski Krzysztof 206, 308
 Mazan Bogdan 140, 310
 McLennan John Ferguson 103, 118, 119, 185
 Mencwel Andrzej 14, 137, 145, 163, 311
 Mendel Gregor 29
 Menninghaus Winfried 23, 113, 115, 183, 311
 Michalski Jerzy 150, 310
 Mickiewicz Adam 61, 236, 245, 250, 251, 252, 307, 311
 Mierosławski Ludwik 67
 Milenkowicz Łukasz 14
 Mill John Stuart 38–39, 41, 81, 162, 173, 190, 192, 280, 285, 287, 289, 295, 296, 297, 301, 302, 310, 311, 315
 Miłoś Czesław 61
 Mitek-Dziemba Alina 317
 Mochnacki Maurycy 60, 311
 Mokrosiński Łukasz 122, 307
 Morgan Lewis Henry 131

Morrison Toni 79
Mościcki Paweł 80, 312
Mrozowicka Zofia 118
Mucha Janusz 135, 311
Munn Nancy 168
Mydla Jacek 257, 315

N

Negri Antonio 82, 83, 154, 197, 229, 244,
249, 273, 279, 295, 308
Nevins Jess 284, 311
Newton Isaac 192, 208
Nęcka Agnieszka 127, 307
Niemcewicz Julian Ursyn 150
Nietzsche Friedrich 110, 115, 204, 289
Norwid Cyprian Kamil 150, 254, 311
Nouss Alexis 44
Novalis, właśc. F. von Hardenberg 122,
123–124, 309, 311
Nowak Ewa 299, 309
Nowak Katarzyna 25, 312
Nowak Maciej 257, 315
Nowakowska Ewa Elżbieta 10, 20, 83, 165,
244, 312
Nowicka Ewa 25, 310
Nusbaum-Hilarowicz Józef 108, 311
Nycz Ryszard 45, 133, 134, 307, 315

O

O'Sullivan John L. 290
Obeysekere Gananath 132, 175–176
Obrębski Józef 154
Ochorowicz Julian 18, 162, 310
Odojewski Włodzimierz 61
Odyniec Antoni Edward 250, 311
Okulicz-Kozaryn Radosław 189, 311
Olechnicki Krzysztof 211, 310
Olkuś Wiesław 118, 311
Olszewicz Bolesław 9, 69, 269, 303
Olszewska-Dyoniziak Barbara 132
Opacki Ireneusz 52, 53, 311
Orsay Alfred D' 189

Orzeszkowa Eliza 10, 40, 61, 117, 152–153,
204, 310, 311
Osiński Dawid Maria 152, 310
Osjan, postać fikcyjna 59
Ossendowski Antoni Ferdynand 143
Ossowska Maria 162, 295, 311
Ostolski Adam 219, 238, 314

P

Pacukiewicz Marek 14, 124–125, 126,
311
Paluch Andrzej Kazimierz 135, 311
Pankhurst Emmeline 35
Paris Myriam 17, 18, 20, 44, 87, 311
Parker Ely S. 271
Pawłowicz Bohdan 143
Pąckiński Marek 110, 311
Pessel Włodzimierz 182, 305, 312
Phillips Ursula 36, 37, 38, 41, 311
Pichois Claude 247, 305
Pilecki Antoni 118
Płachecki Marian 7, 156–157, 252, 311
Podraza-Kwiatkowska Maria 288, 312
Polanyi Karl 170, 271, 272, 273, 300, 301,
311
Popowicz Kamil 18, 208, 311
Pouillet Thésée 116
Powidaj Ludwik 246, 253–254, 256, 312
Pratt Mary Louise 10, 20, 83, 85, 94, 97,
98, 165, 193, 210, 243–244, 249, 263,
264, 312
Praz Mario 117, 312
Prokopiuk Jerzy 114, 308
Prus Bolesław, właśc. Aleksander Głowac-
ki 66–67, 117, 158, 296, 308, 312, 314
Przeździecki Aleksander 151
Przybyłowska-Bratkowska Roma 303
Przybyszewski Stanisław 157, 158, 159,
307, 312
Przyłębski Andrzej 111, 179, 313
Puławski Krzysztof 168, 270, 306

R

Radkowska-Walkowicz Magdalena 182, 305, 312
 Radomski Andrzej 198, 312
 Rancière Jacques 80, 312
 Ranger Terence 306, 307, 308
 Ranke Leopold, von 256, 257
 Rau Zbigniew 191, 310
 Reckwitz Erhard 25, 312
 Rehman Antoni 222, 223, 224, 225, 312
 Reid Mayne 277, 281
 Reklajtis Elżbieta 223, 307
 Renan Ernest 62, 65, 66, 67, 312
 Renault Didier 20, 83, 313
 Reszke Robert 98, 308
 Retamar Roberto Fernández 30, 45, 65, 244, 312
 Reychman Jan 136
 Rękawek Bartłomiej 173, 312
 Ricardo David 93
 Ricoeur Paul 240, 312
 Rivers Wiliam Halse 271
 Rockhill Gabriel 80, 312
 Rogoziński Julian 229, 305
 Rokicki Jarosław 164, 312
 Rolow-Miałkowski Karol (Carlos Roloff) 74
 Root Maria Primitiva Paz 164
 Rosińska Zofia 18, 308
 Rostafiński Józef 222
 Rostworowski Emanuel 150, 310
 Rousseau Jean Jacques 8, 38, 121, 244
 Rudziński Roman 134, 309
 Rusinowa Izabella 248, 249, 253, 260, 270, 273, 274, 281, 282, 284, 290, 312
 Ruskin John 119
 Russell Bertrand 196–197, 203, 312
 Rutkowski Krzysztof 61, 148, 305
 Rybiński Adam 217, 218, 222, 225, 312
 Ryłski Eustachy 11
 Rymkiewicz Jarosław Marek 315
 Rzońca Joanna 198, 312

S

Sacher-Masoch Leopold, von 255, 259
 Sadij Abdoulaye 41, 42
 Sahlins Marshall 52, 174, 312
 Said Edward W. 8, 13, 50, 131, 151, 268, 312, 313
 Salmi Hannu 35, 57, 139, 313
 Saltz Jerry 119, 313
 Salvado Rosendo 214
 Sandler Samuel 254, 313
 Sarmiento Domingo Faustín 65
 Sartre Jean Paul 223, 307
 Scheler Max 235, 301, 306, 313
 Schulze Louis Gustav 214
 Scott Dred 79
 Scott Walter 60, 250, 257
 Sepúlveda Juan Ginés, de 64, 237, 239
 Serwański Jacek 33, 125, 172, 308
 Shaw George Bernard 82
 Sheridan Phil 259
 Sieczkowski Tomasz 26, 126, 150, 241, 310
 Siedzący Byk (Sitting Bull), wódz indiański 260, 263, 265, 273
 Siemek Andrzej 24, 307
 Siemek Marek 95, 299, 305, 309
 Siemiradzki Henryk 118
 Sienkiewicz Henryk 9, 10, 58, 135, 137, 139, 141, 142, 143, 144, 161, 212, 216, 217, 219, 220, 243, 246, 254, 263, 272, 278, 303, 313
 Sierakowski Sławomir 13, 161, 306
 Sierozewski Wacław 133, 135, 145, 218, 221, 309, 315
 Sierszulska Anna 7, 314
 Simmel Georg 111, 178–179, 313
 Skórczewski Dariusz 7, 8, 9, 60, 66, 135, 136, 313
 Skwara Marta 133, 313
 Sloterdijk Peter 10, 53, 96, 139, 177, 178, 179, 197, 302, 313
 Sławek Tadeusz 317
 Słowacki Juliusz 7, 60, 123

- Smith Adam 162, 295
Sobieski Stuart Charles Edward 59
Sobieski Stuart John 59
Sowa Jan 137, 187–188, 313
Sowiński Grzegorz 23, 113, 183, 311
Spencer Baldwin 212, 213
Spencer Herbert 146, 208, 301
Spengler Oswald 58
Spickard Paul R. 164
Staroń Andrzej 72, 305
Staszic Stanisław 8, 313
Stedman John 85
Stefanowska Zofia 236, 309
Steiner George 12
Steinsberg Aniela 103, 310
Stępnik Krzysztof 7, 19, 71, 133, 296, 307, 310, 313, 314, 315
Stiglitz Joseph Eugene 170, 271, 300, 311
Stoler Ann Laura 20, 31, 51, 83, 313
Stratton Charles Sherwood (General Tom Tumb) 105
Stróżyński Tomasz 250, 307
Strzelecki Paweł Edmund 9, 14, 227, 229, 233–234, 236, 238, 240–241, 243, 244, 279, 303
Strzyżewski Mirosław 60, 311
Suchodolski Bogdan 8, 313
Sulimierski Filip 136, 155, 254, 279, 313
Surynt Izabela 256, 314
Sygietyński Antoni 29
Szalony Koń (Crazy Horse) 265
Szamil, imam 246
Szawiel Mariola 268
Szczepanowski Stanisław 68, 69–70, 314
Szczeptański Jan Józef 307
Szcubiałka Michał 197, 312
Szekspir William, właśc. William Shakespeare 18, 19, 190, 208
Szlendak Tomasz 211, 310
Szleszyński Bartłomiej 296, 314
Szolc-Rogoziński Stefan 215, 222
Szurek Agnieszka 35, 139, 313
Szuster Marcin 267, 306
Szwejkowski Zygmunt 296
Szymani Ewa 122, 123, 124, 309, 311
Szymańska Kazimiera Zdzistawa 68, 177, 280, 310
Szyndler Pantaleon 117
Szynkiewicz Sławoj 132
- Ś
- Ślusarski Sergiusz 82, 154, 229, 244, 308
Świętochowski Aleksander 110, 123, 159, 160, 162, 314
- T
- Taborski Roman 158, 312
Tacon y Rosique Miguel 97
Tańska-Hoffmanowa Klementyna, zob. Hoffmanowa z Tańskich Klementyna
Tański Ignacy 36
Tarkowska Elżbieta 112, 307
Tarnowska Krystyna 34, 308
Tayeb Mahmud, el 142, 143, 314
Tazbir Janusz 8, 137, 149, 150, 151, 156, 157, 160, 245, 279, 314
Tempski Gustav Ferdynand, von 58, 59, 63, 178
Tennyson Alfred 189
Terlecki Władysław 11
Terrail Pierre, du (senior de Bayard) 283
Terry Alfred 284
Thomas Louis-Vincent 182, 314
Thompson Ewa 7, 314
Tocqueville Alexis, de 14, 149, 243, 246, 252, 268, 276, 291, 294, 314
Tokarska-Bakir Joanna 32, 209, 307
Tomczok Paweł 14
Tort Patrick 107, 307
Tramer Maciej 127, 307
Trębicki Tadeusz 144
Truganini 228
Trzeźniowski Dariusz 7, 11, 19, 71, 133, 296, 307, 310, 313, 314, 315

Tuwim Julian 9, 69, 269, 303
Tygielska Hanna 223, 307
Tylor Edward Burnett 103, 104, 111, 112,
113, 131, 185, 212, 314
Tyrała Radosław 164, 314

V

Valdes Gabriel de la Concepción 99
VanderMeer Ann 284, 311
VanderMeer Jeff 284, 311
Vasconcelos José 45
Velazquez Diego, właśc. Diego Rodriguez
de Silva y Velázquez 96
Vergès Françoise 47, 50, 314
Vico Giambattista 275

W

Walewski Władysław 155, 313
Waligórski Andrzej 132
Wallerstein Immanuel 57, 219, 237–238,
314
Warchala Michał 62, 312
Washington George 105
Wawrzenicki Marcin 117–118
Weber Max 149, 161, 179, 187, 188, 314
Wells Herbert George 24, 314
Wercyngetoryks (Vercingetorix) 59
Weyler Valerian 91
Węgierski Kajetan 150
Wheen Francis 82, 314
White Hayden 14, 94, 257, 258, 314, 315
Wieczorkiewicz Anna 25, 109, 310, 315
Wiktoria, właśc. Alexandrina Victoria,
królowa Anglii 47, 55, 143
Wilczek Piotr 240, 308
Wilde Oscar 35, 189
Winchell Newton Horace 265
Winchester Oliver 57
Winckelmann Johan Joachim 22, 23
Wiśniowiecki Jeremi 139, 140
Wiśniowski Sygurd *passim*
Wiśniowski Teofil 61

Wojda Dorota 45, 49, 315
Wolff Larry 8
Woliński Janusz 150, 310
Wolska Dorota 132, 239, 308
Wolter, fr. Voltaire, właśc. François-Marie
Arouet 8, 245
Wołoszynow Walentin 21
Wovoka 273
Wrońska Katarzyna 192, 285, 295, 297,
315
Wrzeński Wojciech 61, 305
Wyrwas-Wiśniewska Monika 50, 131, 268,
312

Z

Ząbek Maciej 217, 218, 222, 312
Zadrożyńska Anna 112, 307
Zagórski Włodzimierz 118
Zajas Paweł 225, 315
Zapolska Gabriela, właśc. Maria Gabriela
Janowska 35, 309
Zaremba Bielawski Maciej 45, 315
Zawadzka Maria 170, 271, 300, 311
Zawadzki Andrzej 133, 315
Zealy Joseph T. 149
Zielińska Marta 251, 307
Zola Emil 29, 259, 277, 278

Ž

Žižek Stawoj 80, 93, 312, 315

Ż

Żaboklicki Krzysztof 117, 312
Żelazny Mirosław 299, 309
Żeleński Tadeusz (Boy) 229, 232, 305
Żmichowska Narcyza 36, 37, 38, 39, 40,
41, 315
Żmijewski Artur 80, 312
Żukowski Dariusz 29, 180, 307
Żychliński Arkadiusz 257, 315

Wacław Forajter

A colonized colonizer The case of Sygurd Wiśniowski

Summary

The book consists of six essays devoted to selected novels, stories and reportages by an unacknowledged globetrotter of the era of Positivism. The main aim of the author is to capture the specificity of meeting a Polish traveler with a radical and cultural otherness represented by the inhabitants of Antipodes: the Aborigines, Indians or Maoris. In accordance with a poststructuralist paradigm, Forajter analyses non-consequences and concealments present in these works, pointing to its complexity: Wiśniowski's subject would like to be seen an advocate of tolerance and policy of equal chances, being, at the same time, entangled in the language of a race and cultural supremacy. This double nature of a contemporary perspective of exotics is already signaled by the very title of the book: on the one hand a nineteenth century Pole is a "colonizer" that remembers a pre-partition expansion of the Sarmatian Republic of Poland in the Borderlands and that shares the majority of Europocentric views at that time, and on the other a member of a "colonized" nation by partitioners and persecutors included in a discourse in the same categories in which the language of the Western culture presented the Other ethnically (e.g. a Prussian vision of Poles as Indians). An internal ambivalence of the Polish nature confronted with a foreign cultural context allows for going beyond a Romantic stereotype, in line with which all representatives of our nation fought together „for our and your freedom” at that time, defending minor nations oppressed by the European empires.

In order to prove his theses, the researcher uses, above all, the tools from the scope of the postcolonial theory, the history of biology, social sciences and criticism of idea while the subject of his considerations becomes, among others, a novel about Maoris' rebellion against the English dominance (*Dzieci królowej Oceanii*), a science fiction story devoted to Totemism and sexuality (*Drzewo latające*), reports from Australia and a surprising report on Americans' battle with an Indian nation called Dakota (*Suowie i Amerykanie*). Making use of the examples from liberal philosophy and evolutionistic natural history, the author also shows weak points of both doctrines influencing an informal viewpoint in the second half of the 19th century, and almost uncritically accepted by Wiśniowski, that is, incompatibility of the Western myth of labor with other cultural realities, a paternalist attitude to „the wild” or racist implications of a vulgarized version of Darwinism. Mixing all these views in connection with a geographic momentum of a journey of the 19th century traveler determines an extremely interesting or even a special place of his works on a map of the Polish Positivist prose.

Le colonisateur colonisé Le cas de Sygurd Wiśniowski

Résumé

Le livre se compose de six essais consacrés aux romans, nouvelles et reportages choisis du voyageur oublié de l'époque du positivisme polonais. Le premier objectif, posé par l'auteur, est de saisir la spécificité de la rencontre du voyageur polonais avec une différence culturelle radicale, représentée par les habitants des antipodes : les Aborigènes, les Indiens et les Maoris. Conformément au paradigme poststructuraliste, Forajter analyse des inconséquences et des omissions, présentes dans cette oeuvre, en démontrant sa complexité : le sujet de Wiśniowski voudrait être considéré comme porte-parole de la tolérance et de la politique des chances égales, tout en étant impliqué dans la langue de la suprématie raciale culturelle. Déjà le titre de la dissertation exprime la dualité de la vision de l'exotisme : d'un côté, un Polonais du XIXe siècle est le « colonisateur » qui porte en lui la mémoire de l'expansion vers l'est de la République sarmate d'avant des Partages, et qui partage la plupart d'opinions europocentriques de son époque ; de l'autre côté, il est un représentant du peuple « colonisé » par les envahisseurs, et jugé dans le discours de l'occupant dans les mêmes catégories que la langue de la culture occidentale réservait pour l'Autre ethniquement (p. ex. la vision prussienne des Polonais en tant qu'Indiens). L'ambivalence intérieure d'entre Polonais, confrontée à un contexte culturel étranger, permet de sortir du stéréotype romantique selon lequel tous les représentants de notre nation à l'époque ont lutté solidairement « Pour notre liberté et la vôtre », en défendant des nations plus petites, opprimées par des empires européens.

Pour justifier ses thèses, le chercheur se sert – avant tout – des outils du domaine de théorie postcoloniale, ainsi que de l'histoire de la biologie, des sciences sociales et de la critique des idées. Le roman sur le soulèvement des Maoris contre la domination anglaise (*Dzieci królowej Oceanii*), la nouvelle fantastique consacrée au totémisme et à la sexualité (*Drzewo latajace*), les reportages de l'Australie et une relation étonnante sur la lutte des Américains contre un peuple indien des Dakotas (*Suowie i Amerykanie*) deviennent l'objet de la réflexion de l'auteur. En s'appuyant sur des exemples provenant du domaine de la philosophie libérale et des sciences de la nature évolutionnistes, il montre également des points faibles des deux doctrines, influençant dans la seconde moitié du XIXe siècle la vision du monde commune, et acceptées presque sans critique par Wiśniowski, comme : l'incompatibilité du mythe du travail occidental avec les autres réalités culturelles, un rapport paternaliste envers des « sauvages » ou des implications racistes de la version vulgarisée du darwinisme. L'enchevêtrement de toutes ces opinions, en combinaison avec un élan géographique des voyages du bourlingueur du XIXe siècle, décide d'une place très curieuse, voire exceptionnelle, de son oeuvre sur la carte de la prose polonaise de l'époque.

Spis treści

Wprowadzenie	7
------------------------	---

I. Hybrydy

Czarna rozpacz: problem kolonialnego pożądanía	17
Maorysa pamięci żałobny rapsod	51
Wspólnota wyobrażona	56
Między czarną literą i światłem (tekstu)	71

II. Na antypodach umysłu

Fantazje rozumu: kulturowa inność w <i>Drzewie latającym</i>	103
--	-----

III. W imię postępu

„Okruczy krzemienia”: Wiśniowski wśród Aborygenów	131
„Dzicy” Sienkiewicza i Sieroszewskiego	135
Antropomorfy	147
Etos pracy i zawłaszczenie	172
Wobec inności	215
Kontra: o Aborygenach „lirycznych, dzikich i pierwotnych”	227
I ty zostaniesz Indianinem?	243
Zamiast zakończenia: niespełnione nadzieje liberalizmu	293
Wykaz skrótów	303
Bibliografia	305
Nota bibliograficzna	317
Indeks osobowy	319
Summary	329
Résumé	330

Redaktor
Katarzyna Więckowska

Projektant okładki
Anna Krasnodębska-Okreglicka

Redaktor techniczny
Barbara Arenhövel

Łamanie
Bogusław Chruściński

Copyright © 2014 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-2276-6
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-2383-1
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
[e-mail: wydawus@us.edu.pl](mailto:wydawus@us.edu.pl)

Wydanie I. Ark. druk. 20,75. Ark. wyd. 21,5. Papier
offset. kl. III, 90 g Cena 36 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: PPHU TOTEM s.c.
M. Rejnowski, J. Zamiara
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Wacław Forajter –

adiunkt w Zakładzie Historii Literatury
Poromantycznej Uniwersytetu Śląskiego

w Katowicach. Autor książki „Zły”

*Leopolda Tyrmanda jako literatura
środka: tekst i konteksty* (Kraków 2007),

współautor przekładu rozprawy

François Soulages’a *Estetyka fotografii:
strata i zysk* (Kraków 2007).

Publikował w „Pamiętniku Literackim”,

„Tekstach Drugich” i licznych książkach
zbiorowych.

Więcej o książce

CENA 36 ZŁ | ISSN 0208-6336
(+ VAT) | ISBN 978-83-226-2383-1